

СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ

УДК 930(4)+1:001

Айтов С. Ш., Дніпропетровський національний університет
залізничного транспорту ім. акад. В. Лазаряна

ПІЗНАВАЛЬНА ДИНАМІКА ІСТОРИЧНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У XX-НА ПОЧАТКУ XXI СТ.

Вивчаються логіко-методологічні аспекти розвитку історично-антропологічних студій у XX-на початку XXI ст.

Ключові слова: пізнавальна динаміка, інтелектуальні чинники, історична антропологія.

Айтов С. Ш., Днепропетровский национальный университет
железнодорожного транспорта им. акад. В. Лазаряна

ПОЗНАВАТЕЛЬНАЯ ДИНАМИКА ИСТОРИКО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В XX - НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Изучаются логико-методологические аспекты развития историко-антропологических исследований в XX-начале XXI вв .

Ключевые слова: познавательная динамика, интеллектуальные факторы, историческая антропология.

Aitov S. Sh., Dnipropetrovsk National University of Railway Transport
named after Academician V. Lazaryan

COGNITIVE DYNAMICS OF HISTORICAL AND ANTHROPOLOGICAL STUDIES AT THE XX AND EARLY XXI CENTURIES

We study the logical and methodological aspects of historical and anthropological studies in the twentieth and the beginning of the XXI century ..

Keywords: cognitive dynamics, intellectual factors, historical anthropology.

Проблема даної статті полягає у дослідженні логіко-методологічних, «внутрішніх», інтерналістських чинників розвитку соціально-гуманітарних наук. Важливою частиною цього наукового циклу є історична антропологія, орієнтована на аналіз та реконструкцію різноманітних аспектів психологічного, соціально-психологічного, соціокультурного буття людини, соціальних

груп та суспільств минулого; притаманних їм сприймання світу, соціально значущих та приватних норм та стереотипів повсякденного життя, культурних і соціальних практик.

Метою роботи є послідовне розв'язання таких задач: аналіз інтерналістських аспектів генези, становлення та розвитку історичної антропології; визначення пізнавальних

особливостей цієї наукової дисципліни та її місця в просторі соціально-гуманітарних наук, когнітивна структура.

Актуальність даної проблематики може бути розглянута у науково-пізнавальному та соціально-культурному вимірах. Основу першої складає вельми мала дослідженість і велика складність питання логіко-методологічних чинників соціально-гуманітарних наук взагалі і історичної зокрема. М. М. Бахтін вказує на складність діалогічного «механізму» розвитку соціально-гуманітарних наук [1, с. 7]. На його думку, проблема пам'яті є «одним із центральних місць у філософії» [1, с. 9] і гуманітаристики. Вивчаючи еволюцію соціокультурних норм і правил через посередництво діяльності і повсякденного життя людей і суспільств, історична антропологія є однією із наук, які досліджують суспільну пам'ять та її роль у соціумі.

По-друге, історична антропологія займає одне із провідних позицій у процесах гуманітаризації і гуманізації сучасних соціокультурних умов; різноманітних аспектів освіти на всіх її рівнях.

Про велику складність аналізу чинників розвитку соціально-гуманітарних наук, а отже і історичної антропології, пише Р. М. Нугаєв. На його думку, «судячи з кількості, структури і змісту опублікованих досліджень, жодна із теоретико-методологічних проблем <...> не носила ще такого складного і заплутаного характеру, як проблема зросту соціогуманітарного знання» [16, с. 58]. Чинники складності та багатоаспектності соціально-гуманітарних наук, очевидно, є одними із головних причин малодослідженості вказаних проблем, філософсько-научних та історико-научних, соціогуманітаристики та історичної антропології. Показово, що жоден із визначних філософів науки не створив своїх концепцій на ґрунті суспільних та гуманітарних наукових дисциплін. «Інтелектуальним ма-

теріалом» для створення філософсько-наукових та історично-наукових теорій слугували фізика та астрономія для Т. Куна, фізика для Дж. Холтона, біологія для Ст. Тулміна, фізика та астрономія для П. Фейерабенда.

Певні згадки про психологію (щоправда, індивідуальну, але не соціальну або етнічну) присутні у наукових конструкціях С. Тулміна, М. Полані, П. Фейерабенда; втім, вони мають скоріше ілюстративний характер, ніж спробу пояснення механізмів розвитку хоча б цієї гуманітарної (проте, частково) науки.

Розуміння причин та механізмів розвитку соціально-гуманітарних наук та історичної антропології має вельми не системний та «нескоординований» характер. Так, М. М. Бахтін акцентує увагу на механізмі діалогу «пізнаючого та відкриваючогося» [1, с. 8], як на фундаментальній особливості та «причинності» розвитку гуманітарних наук. Л. Февр [22, с. 37] та Р. М. Нугаєв [16, с. 60] відзначають полідисциплінарність соціально-гуманітарних наук як важливий чинник їх функціонування. Важливу роль полідисциплінарності, «формування певної системи тісно пов'язаних дисциплін <...>, дисциплінарного комплексу» [19, с. 33] в поясненні розвитку соціогуманітарного пізнання вбачає і М. А. Розов. Очевидною, таким чином, виглядає об'єктивна необхідність у пошуку внутрішніх чинників розвитку (його змісту, структури та орієнтації) суспільних та гуманітарних наук і історичної антропології, як, можливо, найбільш важливої для всього комплексу названих дисциплін, оскільки, як слушно відзначила О. Л. Черткова «без справжньої гуманітарної науки XXI століття не буде взагалі» [25, с. 35].

Слід відзначити, що існують декілька розумінь наукового терміну «історична антропологія». В свою чергу, із них можна виокремити три, ймовірно основні інтер-

претації:

1. Історична антропологія – це науковий напрямок історичного пізнання у загальному масиві різноманітних соціально-гуманітарних дисциплін, зокрема, соціології, політології, культурології, філософії, лінгвістики та ін. Даний напрямок складає вивчення гуманітарних аспектів буття людини на рівні антропологічно орієнтованих пізнавальних підходів, властивих кожній науці соціогуманітарного циклу, але не пов'язаних між собою.

2. Історична антропологія – окремий напрямок історичних досліджень, що склався у Західній Європі, переважно у Франції, у 1960-ті – 1980-ті роки.

3. Історична антропологія – оригінальна наукова дисципліна, яка пройшла досить довгий і складний шлях розвитку і вивчає численні аспекти і особливості існування у часі людей, суспільних груп та соціумів у психологічному, ціннісно-світоглядному та соціокультурному вимірах.

Вказану інтерпретацію, яка має цілісний і системний характер, слід розглядати як базову при аналізі сутності та спрямованості пізнавальної еволюції науки «про людей у часі».

Історична антропологія як наука має істотні когнітивні традиції у європейській думці та інтелектуальних пошуках. Еволюцію її можна розділити на декілька етапів за критеріями когнітивного змісту та особливостей пізнавальної орієнтації.

1. 1830-ті – 1880-ті рр.: Наукові історичні дослідження романтичної школи у Франції (найбільш видатний представник – Ж. Мішле), Германії, Росії (слов'янофільська думка). Європейський романтизм сфокусував увагу на дослідженнях (що мали, переважно, описово-поверховий характер) психологічних і культурних факторів розвитку суспільств доби Середньовіччя та Відродження. Слов'янофільські та панславістські мислителі Росії – К. Аксаков,

М. Данілевський та інші увели в інтелектуальний обіг категорії етнопсихологічні та цивілізаційні (зокрема, культурно-історичні типи) які, корелюючи із західноєвропейською думкою, але з інших світоглядних позицій, базувалися саме на вивченні психологічних і культурних чинників соціального розвитку. Таким чином, зміст першого етапу полягає у актуалізації дослідницького інтересу до вивчення фактично соціокультурної, етнопсихологічної і соціопсихологічної проблематики.

2. 1880-ті – 1920-ті рр.: На даному етапі відбулося створення безпосередніх наукових передумов для генези школи «Анналів» як майбутнього центру досліджень у галузях інтелектуальної історії й історичної антропології. Значну роль у створенні когнітивного підґрунтя для виникнення фундаменту історичної антропології створили, зокрема, дослідження соціолога Е. Дюркгейма [12]; істориків культури Я. Буркхардта [6] та Й. Гойзінги [24]; філософа і соціолога М. Вебера [7]. Велике значення для створення «парадигми «Анналів» та наукових засад історичної антропології мали дослідження історика А. Піренна, географа П. Відаль-де-Ла Бланша, етнологів Л. Леві-Брюля та ін. У вказаний проміжок часу (зокрема, у 1920-ті роки) були опубліковані і праці засновників «Анналів» – ґрунтовна робота М. Блока [3] та низка статей Л. Февра (зокрема, [23]) значною мірою присвячені аналізу ролі антропологічних чинників у історичному процесі. Історично-антропологічно орієнтовані наукові праці були створені також в Україні (студії М. С. Грушевського та його школи у 1920-х роках) та в Росії (роботи Л. Карсавіна).

Велике значення для виникнення когнітивних основ історичної антропології мали потужні впливи істотних інтелектуальних трансформацій та активного діалогу наукового пізнання і мистецтва, які реалізувалися на початку ХХ ст. у Західній Європі та у

Росії. Як відзначив В.С. Стьопін, «філософи, культурологи, історики при аналізі у синхронному зрізі різних етапів розвитку науки, мистецтва, політичної та моральної свідомості, і т. п., відмічали резонанс різних сфер культури у період формування нових ідей, що мали світоглядний сенс (О. Шпенглер, Е. Касирер, А. Тойнбі, О. Лосєв)» [20, с. 68].

3. 1930-ті – 1940-ві рр.: На початку даного етапу була створена Школа «Анналів», яка стала виконувати роль генератору нових ідей, теоретичних підходів та концепцій, що дозволяли суттєво оновити та поглибити історичне і соціально-гуманітарне пізнання. Важливим чинником історичного розвитку засновники нового наукового напрямку М. Блок та Л. Февр вважали індивідуальну і колективну, суспільну свідомість (і підсвідомість) людей та соціумів минулого. Ці когнітивні підходи були реалізовані, зокрема, у фундаментальних працях: М. Блока – «Феодальне суспільство» і Л. Февра – «Ориген и Депер'є або Загадка кимвала світу» (1942), «Навколо «Гептамерона». Любов сакральна і любов профанна» (1944), «Проблема атеїзму в XVI столітті: релігія Рабле» (1942). Значення «Анналів» для поступу соціогуманітарного знання було настільки масштабним, що А. Я. Гуревич охарактеризував його як наукову революцію [9, с. 513]. Визначне дослідження, яке включало значний елемент історико-антропологічної проблематики, було створено у вказані часи і СРСР – дослідження «Низової культури» Середньовіччя та Ренесансу М. М. Бахтіна (1944) [2].

Отже, на цьому етапі концепції та ціннісно-аксіологічні орієнтації історичної антропології як наукового напрямку вийшли «на поверхню» історичних та соціально-гуманітарних досліджень: стали важливою частиною актуальної «повістки дня» останньої.

4. 1950-ті – 1960-ті рр.: На цьому етапі

найбільш суттєве значення для розвитку історичної антропології та соціально-гуманітарного пізнання мали наукові студії учня Л. Февра, Ф. Броделя, та його однодумців і учнів.

У великих працях про генезу капіталізму, Середземноморський світ другої половини XVI ст. [4], особливості французького історичного процесу [5], аналіз соціально-економічних аспектів історичних процесів тісно пов'язаний із дослідженням ментальності та повсякденного життя людей та суспільств Середньовіччя і Нового Часу. Значною мірою студії Ф. Броделя продовжили концепції М. Блока, орієнтовані на дослідження історико-антропологічних аспектів соціально-економічних процесів минулого у просторі таких масштабних об'єктів, як Середземноморські держави та соціуми другої половини XVI ст.; глобальні суспільні, економічні та культурні трансформації, які виникли при генезі і становленні капіталізму у XV- XVIII ст.; історичні шляхи розвитку французького суспільства. «Внутрішній», когнітивний зміст «броделевського» етапу розвитку історичної антропології полягає у підготовці пізнавальних умов для оформлення останньої із напрямку історичного пізнання у окрему історичну наукову дисципліну.

5. 1960-ті – 1980-ті рр.: Протягом даного етапу відбулося становлення та здійснився вельми швидкий зріст історичної антропології як, фактично, самостійної науки. Досить часто історичну антропологію у її суто науковій іпостасі називають історією ментальностей, що викликано орієнтованістю даної науки на реконструкцію та аналіз сприйняття індивідуального чи колективного, суспільною свідомістю різноманітних аспектів суспільного та культурного життя. Так, велику цікавість соціогуманітарної наукової спільноти викликали дослідження французького вченого Ф. Арієса, «який обрав у якості об'єктів для вивчення такі

<...> явища, як, наприклад, проблему смерті у індивідуальній та колективній свідомості середньовічного суспільства» [11, с. 46-47]. Подібні методологічні підходи були застосовані у роботах таких дослідників, як Ж. Ле Гофф [8], Ж. Дюбі [10], М. Серто та багатьох інших.

Концепції й когнітивні ідеали історичної антропології знайшли послідовників і у колишньому СРСР. У вказані часи там виник і почав вельми інтенсивну працю місцевий центр розвитку цієї нової історичної науки. Становлення і науковий поступ його ґрунтувалися на численних наукових працях А. Я. Гуревича («Категории средневековой культуры», 1972, «Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства», 1990) та його однодумців (А. Л. Ястребицька [30] та ін.). Вони досліджували зміст та особливості ментальності середньовічних західноєвропейських суспільств (переважно, французького), соціально-культурних норм і стереотипів, повсякденного життя.

Поряд із послідовниками школи «Анналів» істотний внесок у історико-антропологічні студії зробила тартусько-московська семіотична школа, очолювана Ю. М. Лотманом. У семіотичних та філологічних роботах її авторів помітне місце займає аналіз соціально-культурної та соціально-психологічної мотивації історичних дій індивідів та суспільств минулого Росії майже на всьому протязі її історичного шляху; реконструкція соціально значимих норм суспільного життя та повсякденності російського суспільства (переважно у період XV – першої половини XIX ст.). Визначними представниками цих досліджень є сам Ю. М. Лотман [15], Б. А. Успенський [21], В. Живов, Б. Єгоров та ін.

Дослідження антропологічних і соціокультурних мотивацій приватного життя і суспільно значимої діяльності індивідів та суспільних груп минулого, є характерними

також для творчості дослідника літератури та суспільної думки Середньовічної Русі Д. С. Лихачова, антикознавця (Стародавній Рим) Г. С. Кнабе.

Отже, виникнувши як самостійна наука, історична антропологія у даному періоді свого розвитку почала активну когнітивну експансію у суміжні науки соціально-гуманітарного простору (історію Стародавнього Світу, історію суспільної думки, філологію, семіотику).

Цікавою є паралель цього етапу із розвитком неklasичної науки, яка, за висловом А. Лекторського, «повертається до психологізму» [14, с. 78].

6. 1980-ті рр. – сучасність: На даному етапі відбулася диференціація історико-антропологічного пізнання на різні наукові напрямки, які стали більш глибоко та всебічно аналізувати дослідницькі проблеми, знайдені у просторі цілісної наукової дисципліни. Зокрема, «історія писемності» – у аспекті вивчення соціально-психологічних та соціокультурних умов виникнення писемних матеріалів і документів та аналізу ментальності їх авторів й «користувачів» [26, с. 42]; «історія повсякденності», яка вивчає соціокультурні норми, ритуали, традиції, які спрямовують побутування та соціально значущу поведінку індивідів та функціонування соціумів [18]; мікроісторія – реконструкція життя та діяльності мікрооб'єктів історичного процесу – окремих людей, сімей, громад, сіл, невеликих міст або кварталів чи районів великих міст у аспектах соціально-психологічному та соціально-культурному [28], культурна історія та ін. «Індивідуалізація», за Р. Шарт'є [27, с. 51], історико-антропологічних досліджень на даному етапі добре кореспондує із важливою когнітивною рисою постнекласичної науки, яка полягає у розумінні наукового пізнання як «творчого процесу, що породжує множину конкуруючих між собою інтерпретацій» [13, с. 143]. Поглиб-

лення, завдяки диференціації історико-антропо-логічного знання, поєдналося з його по-дальшою «географічною» експансією і виникненням відповідних наукових напрямків у Італії, Германії, США, Великій Британії, Україні (зокрема, праці Н. Яковенко [29]).

Втім, надзвичайно розгалужене і постійно оновлюване історично-антропологічне пізнання зберігає основний когнітивно-ціннісний ідеал власної еволюції, який був висунутий засновниками інтелектуальної історії і її важливої складової – історичної антропології: дослідження ролі психіки людини та суспільства у складному та багатоаспектному історичному процесі.

Еволюцію розвитку історично-антропологічних підходів та історичної антропології можна представити у вигляді наступного алгоритму:

1 період: Створення когнітивно-ціннісного ідеалу вивчення людини та «людського виміру» у історії;

2 період: Складення когнітивних основ для створення наукової «матриці», яка б не тільки описувала, але і пояснювала історичний процес, значною мірою – за допомогою аналізу «людського чинника» в історії;

3 період: Створення наукової «матриці» інтелектуальної, «пояснюючої» історії, у якій значну роль відіграли історично-антропологічні підходи;

4 період: Складення пізнавальних умов для формування історичної антропології як самостійної наукової дисципліни;

5 період: Виникнення науки історичної антропології, її зріст та когнітивна експансія у суміжні дисципліни соціогуманітарного циклу;

6 період: Диференціація єдиної науки на кластер наукових історично-антропологічних за суттю дисциплін, які більш глибоко та масштабно досліджують проблематику власної наукової «матриці».

Перший та другий періоди історична

антропологія існувала на рівні когнітивно-ціннісних ідеалів (значною мірою, емоційних), окремих наукових підходів. На третьому та четвертому етапах історична антропологія діяла на рівнях когнітивно-ціннісних ідеалів (логічно обґрунтованих) та наукового напрямку інтелектуальної історії, і, меншою мірою, історичної науки в цілому. На п'ятому та шостому етапах історична антропологія функціонувала як окрема наукова дисципліна та фундамент для створення більш «спеціальних» наукових дисциплін «історико-антропологічного циклу».

Причиною наукової еволюції історичної антропології і взагалі її виникнення є об'єктивна необхідність історичного і, ширше, соціально-гуманітарного пізнання у дослідженні причинності історичних, соціальних, політичних, економічних і культурних процесів. Вихідним пунктом та рушійною силою останніх є людина та суспільство, їх свідомі та неусвідомлені погляди на різноманітні аспекти соціального буття; а отже, і мотивація вчинків і діяльності, індивідуальної та колективної. Відповідно до цієї головної мети, основним вектором розвитку історичної антропології було – і є – продукування найбільш глибокого, вірогідного та адекватного знання про причини та сутність різних за масштабами та значимістю історичних, а також, частково і сучасних соціально-культурних і політичних процесів.

Підводячи підсумки, можна сказати, що тенденції виникнення і динамічного поступу історичної антропології у масиві історичного та соціально-гуманітарного пізнання були настільки ж обумовлені, як і створення мозку та розвиток його структур у ході біологічно-соціальної еволюції людини, або винахід комп'ютера у ході поступу технічних систем і кібернетики. Подібно до мозку людини та комп'ютеру у техносфері історична антропологія координує, орієнтує і

пояснює розвиток системи соціально-гуманітарних наук. Важливі когнітивні особливості (у їх поєднанні) дозволяють їй виконувати цю функцію ефективно. Так, вельми велика ступінь міждисциплінарних зв'язків історичної антропології дозволяє використовувати досвід та інтелектуальні надбання інших наук: соціології, психології, культурології, філології, семіотики, географії та ін., що, в свою чергу, є джерелом багатьох інтелектуальних та методологічних новацій. Трактування індивідуальної та суспільної психіки (на рівнях свідомому та неусвідомленому) є витоком пояснення (за допомогою методологічних новацій, про які йшлося вище), аналізу причин і змісту історичних подій та процесів. Визнання людини та суспільства як найважливіших чинників розвитку історичних процесів надає цій науці високий гуманістичний сенс, який виступає важливою світоглядною і філософською складовою гуманізації всього сучасного світопорядку.

Будучи об'єктивно орієнтованою на виконання складних пізнавальних, а також світоглядних завдань, історична антропологія, фактично є системою, що поєднує три когнітивні рівні.

На першому, мікрорівні, об'єктом історично-антропологічних досліджень є окремі елементи психологічних та соціально-психологічних і соціально-культурних реалій минулого, зокрема: ритуали, жести, речі та ін.

На другому, мезорівні, історична антропологія вивчає формування і функціонування індивідуально-психологічних, соціально-психологічних і соціально-культурних процесів минулого, зокрема, генезу і існування уявлень про світ і заснованих на них стереотипів і мотивацій особистісної і соціально-значущої поведінки індивідів, соціальних груп, соціуму. На третьому, макрорівні, історична антропологія аналізує вплив ментальних, світогляд-

них чинників суспільств минулого на суспільні, соціально-економічні і соціально-політичні процеси. Прикладом дослідження даного рівня є вищезгадані фундаментальні праці Ф. Броделя.

Вивчення когнітивних основ, динаміки та перспектив історичної антропології та її впливу на соціально-гуманітарні науки і суспільну реальність є вельми важливими і перспективними, з огляду на наукові надбання та соціально-культурний потенціал цієї науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин, М. М. К философским основам гуманитарных наук / М. М. Бахтин. Собрание сочинений в 7 т. – т. 5. – М. : Русские словари, 1996. – С. 7–9.
2. Бахтин, М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1965. – 454 с.
3. Блок, М. Короли – чудотворцы./ М. Блок – М. : Языки русской культуры, 1988. – 709 с.
4. Бродель, Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: в 3 ч.–ч.1.: Роль среды / Ф. Бродель. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 496 с.
5. Бродель, Ф. Что такое Франция? Книга 1. Пространство и история / Ф. Бродель. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1994. – 406 с.
6. Буркхардт, Я. Культура Италии в эпоху Возрождения / Я. Буркхардт. – Смоленск : Русич, 2002. – 442 с.
7. Вебер, М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер. – К. : Основи, 1994. – 471 с.
8. Гофф Ле Ж. Цивілізація середньовікового Запада / Ж. Ле Гофф. – М. : Прогресс – Академия, 1992. – 373 с.
9. Гуревич, А. Я. Загадка Школы «Анналов»: Революция во французской исторической науке, или об интеллектуальной ситуации современного историка // А. Я. Гуревич // История – нескончаемый спор. – М. : РГГУ, 2005. – С. 509–521.
10. Дюби, Ж. Трехчастная модель, или Представления средневекового общества о самом себе / Ж. Дюби. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 351 с.
11. Дюпон-Мельниченко, Ж. Б. Французька іс-

торіографія ХХ століття / Ж. Б. Дюпон-Мельниченко, В. Ададуров. — Львів : Класика, 2001. — 158 с.

12. Дюркгейм, Э. Материалистическое понимание истории / Э. Дюркгейм // Социология. — М., 1995

13. Лебедев, С. А. Философия науки. Краткая энциклопедия / С. А. Лебедев. — М. : Академический проект, 2008. — 691 с.

14. Лекторский, В. А. Теория познания (гносеология, эпистемология) [Энциклопедия философских знаний] / В. А. Лекторский // Вопросы философии. — 1999. — №8. — С. 72–80.

15. Лотман, Ю. М. Беседы о русской культуре. Телевизионные лекции / Ю. М. Лотман. Воспитание души. — СПб. : СПб – Искусство, 2005. — С. 348–597.

16. Нугаев, Р. М. Проблема роста социогуманитарного знания / Р. М. Нугаев // Вопросы философии. — 2007. — № 8. — С. 58–69.

17. Порус, В. Н. Цена «гибкой» рациональности. О философии науки Ст. Тулмина / В. Н. Порус // Вопросы философии. — 1999. — № 2. — С. 84–94.

18. Пушкарёва, Н. Л. Предмет и методы изучения «истории повседневности»/ Н. Л. Пушкарёва // Этнографическое обозрение. — 2004. — №5. — С. 3–17.

19. Розов, М. А. [Выступление]. Философия и интеграция современного социально-гуманитарного знания (материалы круглого стола)/ М. А. Розов // Вопросы философии. — 2004. — № 7. — С. 32–35.

20. Стёпин, В. С. Культура.[Энциклопедия философских знаний] / В. С. Стёпин // Вопросы философии. — 1999. — №8. — С. 61-70.

21. Успенский, Б.А. Восприятие истории в Древней Руси и доктрина «Москва – третий Рим» / Б. А. Успенский // Этюды о русской истории. — СПб. : Азбука, 2002. — С. 89–148.

22. Февр, Л. Размышления об истории техники/ Л. Февр. Бои за историю. — М. : Наука, 1991. —

С. 372–377.

23. Февр, Л. Чувствительность и история/ Л. Февр. Бои за историю. — М. : Наука, 1991. — С. 109-125.

24. Хёйзинга, Й. Осень Средневековья / Й. Хёйзинга. — М. : Наука, 1988. — 540 с.

25. Черткова, Е. Л. [Выступление]. Философия и интеграция современного социально-гуманитарного знания (материалы круглого стола) / Е. Л. Черткова // Вопросы философии. — 2004. — №7. — С. 35–38.

26. Шартье, Р. Интеллектуальная история и история ментальностей: двойная переоценка/ Р. Шартье // Новое литературное обозрение. — 2004. — № 2. — С. 17–47.

27. Шартье, Р. Post Scriptum, или двенадцать лет спустя (ответы на вопросы редакции «НЛО»)/ Р. Шартье // Новое литературное обозрение. — 2004. — № 2. — С. 48–54.

28. Шлюпбом, Ю. Социальные узы между имущими и неимущими: микроистория одного сельского сообщества (XVII-XIX века)/ Ю. Шлюпбом / Прошлое – крупным планом: Современные исследования по микроистории. — СПб. : Алейтейя, 2003. — С. 143–180.

29. Яковенко, Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI- XVII ст. / Н. Яковенко. — К. : Критика, 2002. — 416 с.

30. Ястребицкая, А. Л. Западная Европа XI-XIII веков. Эпоха. Быт. Костюм / А. Л. Ястребицкая. — М. : Искусство, 1978. — 175 с.

Поступила в редколлегию 26.04.2012.

Принята в печать 30.08.2012.